

The Emergence of a Literary System in the Pre-Constitutional Era Regarding Translation as a Poly-system

Abolfazl Horri*
Arak University, Iran

Abstract The main point is how translation as a system plays a role in the emergence and transformation of the Persian pre-Constitutional literary poly-system. As a tool, translation makes a change not only in the social and political sectors of the community but also in the development of the cultural and literary systems of society. In the pre-Constitutional era, the prevalence of translation led to the emergence of new patterns that have not previously been prevalent in the community. Meanwhile, Even-Zohar's poly-system theory can offer illuminating insights into the literary and cultural poly-system prevalent in the pre-Constitutional era. Overall, the translation system brings with it some new literary genres into the repertoire of the Persian literary and cultural poly-system. Therefore, the translation system, along with other systems, plays an important role in producing newly-born genres in the pre-modern Iranian literary poly-system.

Keywords: *Poly-system Theory; Literary System; Translation System; Literary Genres; Pre-Constitutional Era*

1. Introduction

A In the system of Persian language and literature until the Constitutional era, and especially in the classical era, i.e., before the beginning of the Qajar dynasty, the tradition of novel writing in its modern sense based on the Western tradition of novel writing, did not gain enough currency. However, in the Qajar period, and especially in the two periods of Abbas Mirza and Naseri eras, accompanied by the systematic formation of the translational tradition through the establishment of 'the Naseri Academy of Arts and Translation' and 'the House of Sciences' (Dār ul-Funun) attention was paid to translating historical works, and especially what Taher Mirza called 'historical

Please cite this paper as follows:

Horri, A. (in press). The emergence of literary system in the pre-constitutional era regarding translation as poly-system. *Language and Translation Studies*.
<https://doi.org/10.22067/lts.2023.79724.1169>

novels', along with the translation of works related to military and war techniques and political and social pamphlets, especially travelogues and memoirs.

This paper seeks to show how the translation system contributes to the formation and emergence of newborn literary genres in the Iranian evolving society. Based on poly-system theory, this paper argues how the translated works find their way into the literary treasures of the Persian target culture and pave the way for the birth of new types of literary systems, such as narrative fiction within the Persian literary system.

2. Review of the Literature

From the middle of the 20th century onwards, several books, papers, and monographs discussed the effect of translation in the development of new Persian prose and new genres of narrative fiction. For the first time, Natel Khanlari (1947) in his influential sermon writes, “due to establishing more relations with other countries and the changes that had begun in the social and political situation of Iran, the court works diversified and multiplied” (p. 133). In his fourth volume of *the History of Persian Literature*, Brown (1969) discusses the influence of modern science and technology on Persian prose and, quoting Mohammad Ali Tarbiyat’s translations, takes translations of Moliere’s plays and Jules Verne’s legends as “further causes for people to pay attention to the European and foreign languages”. Yasemi (1974) takes novel writing as the combination of historical events and the presentation of believable material with the familiarity of Iranian writers with European mythical books obtained through translation. Mahboubi Ardakani (1975) concludes that “the vast majority of these translations have been translated by Europeans or Armenians who were familiar with the colloquial Persian and have been written in literary language by Iranian secretaries and literary men” (p. 228). The important point is that the translations were first made into colloquial language by Europeans familiar with Persian. Then Iranian writers translated them into a literary language.

3. Method

The poly-system theory was first developed by Itamar-Even-Zohar, a researcher, translator, and thinker at the University of Jerusalem in the 1970s (Even-Zohar, 1979, 1990a). Even-Zohar borrowed his original idea from the Russian formalist, Yuri Tynyanov (1894-1943). In the meantime, a part of the system theory deals with the position of translated literature in the target culture. In rich and profound literary systems, traditional literary genres continue to be influential. Thus, translated literature is not at the center of the literary tradition of the target language but at the margins of this tradition. Nevertheless, in lesser or more middle-class literary systems where literary works are not influential, translated literature moves from the periphery to the center and finds a primary place. What remains largely unexplored is how the situation of the Iranian literary system was

in the two eras of Abbas Mirza and Naseri and whether it is rich and profound or poor and unprofound. The Persian literary system, which in the classical era is rich and profound due to the development of various literary genres, has been mentioned in the two eras known as the Return Period. Literally and culturally, it imitates the tradition of great ancient poets, does not have the “concern of linguistic issues” and literature of its time, and is mostly considered a defender of the traditional method and opposes modernity” (Talattof, 2015, p. 43). Thus, it seems that these systems lack some literary genres, or that society can no longer tolerate these old and cliché types of literature and needs to become acquainted with new literary forms and types. Therefore, new genres and forms of writing introduced to the Persian literary system through translation became much more popular. Of course, the conflict between the traditional system and the new system is related to the political and social challenges of society. It can even be said that it is a general feature of the literature of this era and, in the first place, Constitutional literature. Constitutional literature, as a new system, is formed during the conflict with old literature that has long been established as a traditional system. According to Momeni (1976, p. 30), Constitutional literature was considered new in terms of form and content. Thus, the new system criticizes the traditional system and in doing so, it brings about a vacuum in that system, and sharp criticism is one of the tactics of the new system to break the defensive walls of the core of the traditional system. For instance, for Constitutional literature to have legitimate criticisms, it uses the tools of satire. This is the reason why satire becomes one of the influential genres of Constitutional literature. At the same time, since the predominant genre in the traditional system of society is poetry, the new system tries to become more central by turning to prose than poetry, which is also more in line with the liberal atmosphere of society.

Approaching this from Even-Zohar’s perspective, we can conclude that translated literature, while preserving the traditional forms of Persian literature, brings new ideas to the Iranian cultural system through newly-born literary genres, such as travel books as well as novels. Therefore, the theory of poly-system discussed both the position of translated literature and the position of the literary systems of the target culture, which of course, will be an influential part of translated literature. This paper examines the role of the translation system in the formation of early Persian novel writing in light of the poly-system theory.

4. Results

The translation system is involved in the emergence of the first works of fiction. Meisamy (2013, p. 24) writes that the first books translated from European languages into Persian were textbooks on military sciences and some other sciences prepared for the students of Dār ul-Funun and other educational centers. Historical writings and later novels were gradually translated.

Initially, historical-fiction novels were translated into Persian. As the poly-system theory posits, the translation system has a direct effect on simplifying the writing style of texts. This tendency to simplify writing gradually becomes part of Persian short stories and novels. Balay (2007, p. 98) also acknowledges that Persian novels, at least thanks to stories, anecdotes, proverbs, and sayings, were not confined to imitating European examples. We know that novel writing has found its way into the tradition of the Persian literary system through the translation of Western works, especially French and English. In addition to the different motivations of translators in translating European works, the new form of traditional Persian literature played a considerable role in growing and developing the European genre of the novel in Persian literature.

Second, the development of society during the Constitutional period and the prevalence of modernity have made the genre of narrative fiction, including short stories and novels, bringing with it innovative forms of expression and art, allowing the author to present his concepts and ideas in a new, pristine, and certainly fascinating form.

The narrative is well-represented in fictional genres. Therefore, the reasons for the popularity of narrative fiction genres and, for example, novels among the traditional types of Persian literary system can be ascribed to its potential in directing reader's attention toward this new writing style and the modernity the society had faced. The entertaining and educational aspects of these works were the hallmarks of the early works of Persian novels. Therefore, it seems that real stories and events called 'history' are the best sources for translators in the first place and the best source of inspiration for writers in the second place.

Third, Natel Khanlari (1947) believes that the translation of European works, especially historical novels, influenced Persian prose writing. He states that "it was Iranians' hobby, and their copies were handed out, and ... on winter nights, the family would gather together, and someone would read aloud *One Thousand and One Nights* and *Le Comte de Monte-Cristo* a loud" (p. 143).

In general, translation appears in two influential ways in the Persian literary system. One is the central position that the translated works occupied in the Persian system. Another is the role of the translation system in introducing newly-born genres to the target literary system. In fact, due to the absence of some literary genres in the traditional Persian literary system in this era, some new genres were born due to the political and social contexts. Then, they gradually found their way to the center of traditional systems. Although they didn't replace traditional genres, they became their companions. Because of their popularity, they soon became common genres among Iranian readers. These include the press genre, the drama genre, the historical novel, the social novel, and the short story at the beginning of the 20th century.

5. Discussion and Conclusion

The tradition of storytelling in Iran was not unprecedented. The classical period from the *Shahnameh* onwards abounds with fictional materials. It is therefore wise to conclude that the tradition of early Persian novel writing in the Constitutional era is rooted in the tradition of written and oral fiction of the classical period. Notwithstanding this claim, novel writing—despite having some similarities with European novel writing as expected—is rooted in the written Persian tradition. These narrative works in storytelling have indeed followed the tradition of their ancestors; in other words, in using the elements of the story and in understanding how to narrate events and, in a word, narrative methods. From the point of view of poly-system theory, the genre of European storytelling became somewhat marginal and held a secondary position. Poetry, for example, still held its central position in the classical and Constitutional Persian literary systems. However, the changes taking place in society on the one hand and people's emerging needs, especially in terms of Constitutionalism, on the other hand, found their way into Iranian society along with modernization and technologies such as the printing industry. Thus, secondary and peripheral works did their best to take a central position within the poly-system. Hence, they intend to set the ground for occupying a central position in the literary system. When the conditions were set out, the peripheral works found their way into the central core of the system with the help of other political, economic, and social systems. Therefore, they soon became popular genres among the readers of the society. The case of early Persian novel writing is no exception to this rule, as the evolving society felt that it can no longer empathize with poetic works and should make room for narrative works to emerge. That is why some new genres occupied a central position in the Persian literary system and were also placed at the heart of the Iranian cultural systems of the Constitutional era. Not only did the printing industry but also political, social, and especially Western literary works contribute to Persian novel writing. This paper demonstrated how the translation of European novels, especially historical novels contributed to Persian writing styles, most notably prose writing.

The theory of translation systems can be used to study other fields. For example, researchers can address the following queries:

- What effect does the translation system have on the tradition of short story writing in Iran?
- Why is the tradition of short story writing more successful than original novel writing in Iran?
- What is the status quo of modern Iranian novel writing in the 20th century, and what does it have to do with short story writing?
- How does the translation system influence the selection of translation strategies and methods in Persian literary systems in the 20th century?
- How was the translation system presented in literary magazines and journals?

- What are the differences or similarities between the origins of modernism in the West and the East?

The author intends to examine some of these questions in his other writings.

In press

برآمدن سنت ادبی پیشا-مشروطه از رهگذر نظامگان ترجمه

ابوالفضل حُرّی

دانشگاه اراک، ایران

چکیده بحث اصلی این است که چگونه نظام ترجمه در برآمدن و تکون نظامگان ادبی پیشا مشروطه نقش ایفا می‌کند. ترجمه به مثابه ابزاری برای ایجاد تغییر و تحوّل نه فقط در ارکان سیاسی و اجتماعی جامعه، بلکه در تکوین و تکون نظامگان فرهنگی ادبی جامعه از رهگذر نظام مطبوعات و به ویژه، کمک به ایجاد ژانرهای ادبی تازه تولّد یافته عمل می‌کند. در عصر پیشا مشروطه، رواج ترجمه در قالب یک نظام با خود الگوهای نو و تازه به همراه می‌آورد که پیش‌تر در جامعه سابقه نداشته‌اند. به نظر می‌رسد می‌توان از منظر نظریه نظامگان پیشنهادی اون زهر که درباره جایگاه آقماری و هسته‌ای ادبیات ترجمه شده بحث می‌کند، از جایگاه نظام ترجمه در عصر پیشا مشروطه، چشم‌اندازی روشن‌تر در تصور آورد. در مجموع، ترجمه کمک می‌کند سبک نوشتاری منتور جای سبک منظوم را بگیرد و نظام ترجمه در کنار سایر نظام‌ها، بر سبک و سیاق گونه‌های تازه تولّد یافته در نظامگان ادبی پیشا مشروطه تأثیرگذار است.

کلیدواژه‌ها: نظریه نظامگان؛ نظام ادبی؛ نظام ترجمه؛ ژانرهای ادبی؛ عصر پیشا مشروطه

۱. مقدمه

در نظامگان زبان و ادبیات فارسی تا عصر مشروطه و به‌طور خاص در عصر کلاسیک یعنی پیش از آغاز حکومت قاجار، سنت رمان‌نویسی در معنای مصطلح امروزی که متأسی از سنت رمان‌نویسی غربی است، سگّه روز و سابقه‌دار نبوده است. لیکن در دوره قاجار و به طریق اولی، در دو دوره عصر عباس میرزا و عصر ناصری که با شکل‌گیری نظام‌مند سنت ترجمه از رهگذر تأسیس دارالفنون و دارالترجمه ناصری همراه می‌شود، توجه به ترجمه آثار تاریخی در

کنار ترجمه آثار مرتبط با فنون نظامی و جنگی و جزوات سیاسی و اجتماعی و به‌ویژه سفرنامه‌ها و خاطرات، بیش‌ازپیش فزونی می‌یابد. فزونی یافتن ترجمه آثار تاریخی در قالب داستان‌های تاریخی واقعی و تخیلی و سفرنامه‌ها و خاطره‌نویسی، نوعی زبان نوشتاری را در سنت نظامگان زبان فارسی رواج می‌دهند که در میان گونه‌ها و ژانرهای زبان فارسی تا آن عصر، سابقه‌دار نبوده و تازه و بکر می‌نمایند: ادبیات داستانی روایی مکتوب تألیف و ترجمه‌شده^۱. ازاین‌رو، ترجمه آثار تاریخی که طبق واژگان نظریه نظامگان^۲ پیشنهادی اون-زهر^۳، گونه‌های نوآورانه و بدعت‌گذارانه محسوب می‌شوند و در ابتدا جایگاه اقماری^۴ و حاشیه‌ای دارند، به جدال دائمی با ژانرهای سنتی و دیرپای کلاسیک برمی‌خیزند که جایگاه هسته‌ای و مرکزی دارند و گنجینه ادبی خود را از ژانرها و آثار معتبر^۵ انباشته‌اند. همه بحث تأثیرگذاری نظام ترجمه و به طریق اولی، ترجمه آثار تاریخی-داستانی بر گونه‌ها و ژانرهای تولیدیافته در زبان فارسی، به همین جدال میان اقمار و هسته‌ها^۶ مربوط می‌شود که البته، از جدال نیروهای مبارز و مخالف مستتر در بطن جامعه هم جدا نمی‌تواند باشد. در عصر پیشا-مشروطه، مردم آزادی‌خواه و تجددطلب به‌ویژه از رهگذر اندیشه‌های دگراندیشانه و آزادی‌خواهانه افرادی مانند آخوندزاده، میرزا ملکم خان، میرزا آقاخان تبریزی و جز اینها، در مقام نیروهای انقلابی در برابر نیروهای محافظه‌کار و قدرت‌طلب که سکان اصلی جامعه را به دست داشتند، دست به قیام می‌زند. بحث جدال میان آثار ترجمه‌شده که در جایگاه ثانویه قرار گرفته‌اند و آثاری نامعتبر^۷ محسوب می‌شوند، با آثار سنتی فرهنگ مقصد که جایگاه برتر را تصاحب کرده‌اند و آثاری معتبر محسوب می‌شوند، از همین شمار جدال و مبارزه نیروهای انقلابی در برابر نیروهای محافظه‌کار است.

-
1. written original and translated narrative fiction
 2. poly-system theory
 3. I. Even-Zohar
 4. satellites
 5. canonized
 6. kernels
 7. non-canonized

این مقاله می‌کوشد نشان بدهد چگونه نظام ترجمه به تکوین و تکوّن ژانرهای ادبی تازه تولد یافته در جامعه رو به تحوّل ایران یاری می‌رساند که معمولاً از دو طریق حاصل می‌آید: یکی، تلاش آثار ترجمه شده برای حرکت از جایگاه اقماری به جایگاه هسته‌ای گنجینه نظام‌گان سنتی؛ و دیگری، هموار ساختن مسیر برای تعمیق و ایجاد گونه‌های جدید ادبیات داستانی روایی که تا پیش از این، الگوها، هنجارها و اسلوب‌های نگارشی آن را ادبیات فارسی تجربه نکرده بود. از این حیث، به نظر می‌رسد ترجمه در هموارسازی مسیر خلق گونه‌ها و ژانرهای ادبیات داستانی روایی و به طریق اولی، سنت رمان‌نویسی اولیه فارسی تأثیر زیاد دارد. از این رو، نظام‌گان ترجمه به مثابه نظامی چندگانه در کنار و همراه با سایر نظام‌ها از جمله نظام‌های اجتماعی و سیاسی که از رهگذر مشروطه در صدد ایجاد تحوّل در جامعه محسوب می‌شوند، ژانرها و گونه‌های تازه‌ای را به سنت نظام‌گان ادبی فارسی وارد می‌کند. از این رو، بحث این مقاله این است که چگونه از منظر نظریه «نظام‌گان»، آثار ترجمه شده، به گنجینه ادبی فرهنگ فارسی راه می‌یابند و مسیر را برای زایش گونه‌های تازه‌ای از نظام‌گان ادبی یعنی ادبیات داستانی روایی فارسی هموار می‌کنند؟

۲. پیشینه پژوهش

بحث تأثیر نقش ترجمه در تکوین و تکوّن نثر جدید فارسی و به طریق اولی، ژانرهای تازه ادبیات داستانی روایی در چندین کتاب و منبع ذکر آمده است که از ابتدای سده چهاردهم شمسی تا دهه اخیر را شامل می‌شود. برای اولین بار، ناتل خانلری (۱۳۲۵) در خطابه تأثیرگذارش می‌نویسد در عصر قاجار، «به سبب ارتباط بیشتر با کشورهای دیگر و تغییراتی که در وضع اجتماعی و سیاسی ایران آغاز شده بود، کارهای دیوانی تنوع و کثرت یافته و فراغت و مجال عبارت‌پردازی بی‌جا» (ص. ۱۳۳) از میان رخت بر بسته است. براون^۱ (۱۹۶۹) در مجلد چهارم کتاب *تاریخ ادبیات فارسی* از تأثیر علوم و فنون جدید بر نثر فارسی سخن گفته و به نقل از محمدعلی تربیت، ترجمه‌های نمایشنامه‌های مولیر^۲ و افسانه‌های ژول ورن^۳ را «اسباب

1. Brown
2. Molière
3. Jules Verne

مزید توجه مردم به اروپا و زبان‌های خارجی» ذکر کرده است. یاسمی (۱۳۵۲) نیز در بخشی از کتاب *ادبیات معاصر خود*، ذیل ترجمه و تألیف رمان، نگارش رمان با آمیزش وقایع تاریخی و ایراد مطالب باورکردنی را با آشنایی نویسندگان ایرانی با کتب افسانه‌ی اروپایی هم‌زمان می‌داند که از رهگذر ترجمه حاصل آمده است (ص. ۱۰۹). یاسمی معتقد است محمدطاهر میرزا آثار دوما^۱ را «با عباراتی دلپسند» ترجمه کرده است. «عبارات دلپسند»، مبین نوع و شیوه ترجمه مترجم است که از طبیعی‌سازی و بومی‌سازی ترجمه‌ها به دست مترجم خبر می‌دهد. محبوبی اردکانی (۱۳۵۴) نیز در بخشی از کتاب *تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران* که به تفصیل وضعیت سیاسی و فرهنگی را در عصر قاجار بررسی کرده، در بخشی با عنوان «ترجمه کتب اروپایی»، به اختصار سیری از ترجمه کتب اروپایی به فارسی ارائه می‌کند: «اکثر قریب به اتفاق این ترجمه‌ها را اروپائیان یا ارامنه‌ای که به زبان فارسی محاوره‌ای آشنایی داشته‌اند، ترجمه کرده و منشیان و ادبای ایرانی آنها را به زبان ادبی انشاء کرده‌اند... و به همین علت هم ترجمه‌های آن دوره غالباً صحیح و سلیس و قابل استفاده است» (ص. ۲۲۸). نکته مهم در اینجا، اشاره به این است که ترجمه‌ها ابتدا به زبان محاوره‌ای و به دست اروپائیان آشنا به زبان فارسی ترجمه می‌شده، آن‌گاه ادیبان ایرانی آن را به زبان ادبی، انشاء و تقریر می‌کرده‌اند که خود طرفه نکته‌ای است.

نوابی (۱۳۶۳) از نقشی که ترجمه از زبان فرانسه به فارسی، در سنت ادبیات فارسی ایفا کرده، سخن می‌گوید. کیانفر (۱۳۶۸) با توجه به آراء صاحب‌نظران، ویژگی‌های ترجمه عصر قاجار را در چند نکته جمع‌بندی می‌کند: ۱- مترجمان که معمولاً اروپایی یا ارمنی بودند، ابتدا کتاب را به فارسی برمی‌گردانده‌اند و آن‌گاه، ادیبی ایرانی آن را تحریر و انشاء می‌کرده است؛ ۲- کتب مترجم عمدتاً تاریخی، نظامی و علمی بوده‌اند و ۳- ترجمه‌ها عمدتاً به شیوه‌ای آزاد، لیکن سلیس و روان انجام می‌گرفته است. بالایی نیز در دو کتاب *سرچشمه‌های داستان کوتاه فارسی* (۱۳۶۸) و *پیدایش رمان فارسی* (۱۳۷۶) به تفصیل از نقش ترجمه سخن گفته و در کتاب دوم، به‌طور نظام‌مندتر و اصولی‌تر برخی ترجمه‌های اولیه را با اصل مطابقت داده و در

1. Dumas

کل از نظریه نظامگان اون-زهر هم ذکر به میان آورده، اما گذرا از کنار آن گذشته است. باین حال، یکی از منابع نظری کارآمد در تحلیل ترجمه‌ها و بررسی نقش ترجمه در پیدایش آثار اولیه فارسی محسوب می‌شود.

دستغیب (۱۳۷۱) دو عامل را در دگرگونی نثر فارسی مؤثر می‌داند: دگرگونی‌های اجتماعی و سیاسی و آشنایی با نویسندگان و اندیشه‌ورزان غرب (۱۳۳). باین حال، دستغیب چگونگی این دو عامل را به‌طور مستدل تبیین نمی‌کند. آراین‌پور (۱۳۷۲) نیز از نقش ترجمه در پیدایش آثار نوین فارسی سخن گفته است. آراین‌پور اظهار تأسف می‌کند از این‌که مترجمان آثار اروپایی در رعایت مزایای ادبی متون اصلی دقت کافی نکرده و گاه آنها را به رسم قصه‌نویسان ایرانی با اشعار فارسی آراسته‌اند. البته، آنچه آراین‌پور ضعف ترجمه‌ها محسوب می‌کند، می‌تواند به سبب اهداف و عصر ترجمه، حسن ترجمه محسوب شود. باری، آراین‌پور معتقد است این ترجمه‌ها، نثر فارسی را هم ساده کرده‌اند، چون مترجمان چاره‌ای نداشته‌اند جز این‌که از شیوه نگارشی متن اصلی تبعیت کنند و تا می‌توانند مطالب را ساده و طبیعی بنویسند و از آوردن عبارات مسجع و مصنع که سابقاً از شرایط و مزایای نثر ادبی شمرده می‌شده، دوری کنند (ص. ۲۶۰). آراین‌پور جمع‌بندی می‌کند: «اگر این ترجمه‌ها نبود شاید انشای ادبی امروز که به زبان محاوره عامیانه نزدیک و در همان حال از زیبایی نثر ادبی اروپا برخوردار است، هرگز به وجود نمی‌آمد» (آراین‌پور، ص. ۲۶۰). خاتمی (۱۳۷۳) اشاراتی مختصر به نقش ترجمه کرده و در جمع‌بندی و تحلیلی نادقیق و نابسنده معتقد است بی‌دقتی برخی مترجمان در توجه نکردن به اصول ادبی در ترجمه، نثر فارسی را سست کرده و دیگر اینکه، ترجمه آثار در عصر قاجار از حد ترجمه فراتر رفته و نوعی تقلید را به ایرانیان آموخته است (ص. ۱۱۱). البته، خاتمی هیچ دلیلی متقن برای ادعاهای کلی‌گویانه خود ارائه نمی‌کند. واعظ شهرستانی (۱۳۷۸) نقش مدرسه دارالفنون را در تکوین و تکون ترجمه مهم تلقی می‌کند. کریمی حکاک (۱۳۷۸) به‌طور موجز تاریخ ترجمه در ایران را مرور کرده است. رحیمیان (۱۳۹۷) چندین عامل را در شکل‌گیری نثر دوره مشروطه که ساده‌نویسی از مشخصات آن است، مهم می‌داند: تأسیس چاپخانه؛ مطبوعات؛ اعزام محصل به فرنگ؛ روشنفکران؛ و ترجمه.

غلام (۱۳۸۰) نیز معتقد است نهضت ترجمه در عصر قاجار، مهم‌ترین عامل فرهنگی در ورود رمان تاریخی اروپا به ایران و ظهور رمان تاریخی فارسی به شمار می‌آید. میرعابدینی (۱۳۸۰) نیز به تفصیل درباره ادبیات مشروطه و به‌ویژه شکل‌گیری انواع رمان از جمله رمان تاریخی، اجتماعی و مدرن بحث کرده است. آجودانی (۱۳۸۱) نیز معتقد است محتوای سخت اجتماعی و انتقادی ادبیات مشروطه از حیث سبک و محتوا با ادبیات کلاسیک ایران تفاوت ماهوی و بنیادی دارد. افشار (۱۳۸۱) ضمن مرور تاریخچه‌ای مختصر از پیشینه ترجمه در ایران از آغاز دوره قاجار، فهرستی کامل از ترجمه‌ها، مترجمان و بخشی از خاطرات اعتمادالسلطنه را درباره ترجمه ارائه می‌کند. پارسانسب (۱۳۸۱) نیز کم‌وبیش مفصّل به نقش ترجمه در شکل‌گیری رمان‌های تاریخی فارسی اشاره، و خط سیری موجز از آراء مختلف در این زمینه را تبویب کرده است، لیکن، به‌صورت نظام‌مند به این نقش پرداخته است. بهبهانی (۱۳۸۳) نیز معتقد است در کنار مسائل سیاسی، تغییراتی نامشهود اما نه‌چندان کم‌اهمیت در نگرش افراد به خود و به جهان پیرامون خود پدید آمده است (ص. ۵۲). شاه‌محمدی (۱۳۸۳) نقش ترجمه را در تکوین رمان در پرتو بررسی تطبیقی رمان فارسی شمس و طغرا با رمان ترجمه‌شده سه تفنگدار و رمان فارسی تهران مخوف با رمان ترجمه‌شده بینوایان را بررسی کرده و نتیجه گرفته رمان شمس و طغرا در بسیاری از جنبه‌های ساختاری و محتوایی متأثر از رمان سه تفنگدار است و تهران مخوف نیز در پرداختن به وجوه اجتماعی جامعه از رمان بینوایان تأثیر پذیرفته است. کامشاد (۱۳۸۴) علل عمده اصلاح و تجدیدنظر در سبک ادبی دوران قاجار را در ده نکته خلاصه می‌کند. از آن جمله است: انتشار و مطالعه کتاب‌هایی بازمانده از دوران پیشین به‌ویژه صفویه و نادرشاه؛ علاقه به دانش و فرهنگ در عصر طولانی ناصری؛ برقراری روابط با کشورهای اروپایی؛ شکست‌های پیاپی ایران از روسیه؛ سفرهای ناصرالدین‌شاه؛ ورود صنعت چاپ؛ نشر و انتشار مطبوعات، تأسیس مدارس جدید؛ انقلاب مشروطه (۱۳۲۳-۱۳۲۷ ه. ق.). البته، کامشاد در این بخش اشاره‌ای به نقش ترجمه نمی‌کند، لیکن بعداً در بخشی دیگر از کتاب، از نخستین ترجمه‌ها نیز ذکری به میان می‌آورد. آژند (۱۳۸۴) نیز ضمن بازنویسی ده عامل پیشنهادی کامشاد و بدون آنکه ذکری از منبع اصلی به میان آورد، ترجمه آثار داستانی اروپایی را در بالندگی نهضت ادبی روایی ایران در دوره پیشامشروطه مهم می‌داند، اما در

جمع‌بندی و تحلیلی کلی‌گویانه معتقد است: «این نوع ترجمه‌ها گرچه به لحاظ داستان‌پردازی متزلزل و بی‌بنیان بود، ولی [ضعف تألیف] نثر و زبان آنها ساده و به زبان محاوره و عامه مردم نزدیک بود و موجبات نثری پخته و پرورده را برای داستان‌نویسی آتی ایران فراهم می‌ساخت و عامه را با این نثر مأنوس می‌کرد» (ص. ۴۳۲). لیکن، آژند دربارهٔ اینکه چگونه ترجمه، متزلزل است و چگونه عوام با آن ارتباط برقرار می‌کنند، سخنی نمی‌گوید.

میثمی (۱۳۹۰) نیز سیری از تأثیر ترجمهٔ آثار اروپایی بر نظم، نثر و آثار نمایشی ایرانی ارائه می‌کند. بابک (۱۳۷۶) نیز تأثیرپذیری زبان فارسی از ترجمه را در سطوح مختلف واژگانی، نحوی، صورت و محتوا بررسی کرده، اما خیلی کارآمد این موضوع را واریسی نکرده است. شفیعی کدکنی در کتاب *با چراغ و آینه* (۱۳۹۰) به تفصیل از نقش ترجمه بر ادبیات فارسی و به‌ویژه شعر معاصر سخن به میان آورده و این ادعای بحث‌انگیز اما اساسی را مطرح می‌کند که «تمام تحولات و بدعت‌ها و بدایع شعر مدرن ایران، تابعی است از متغیر ترجمه در زبان فارسی» (ص. ۲۵). مختاریان (۱۳۹۱) نظریهٔ نظام چندگانه را با تکیه بر داستان *ماجرای ایسلند* به ویراستاری و یزار هرینسون، بررسی می‌کند و نشان می‌دهد در شرایط فرهنگی و تجاری، اثر ترجمه‌شده به زبان انگلیسی که در راستای وضعیت نشر و چاپ زمانهٔ خود عمل می‌کند، می‌تواند در زبان مقصد به اثری پرفروش بدل شود. کیانی‌فر (۱۳۹۲) می‌کوشد در بررسی ترجمه در ورود زبان عامیانه به ادبیات مشروطه، به دو پرسش پاسخ بدهد. اول، رمان‌های ترجمه‌شده و تألیفی در این دورهٔ قاجار، چه تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند؟ و دوم، کدام یک از آثار ترجمه‌شده یا تألیفی در استفاده از زبان عامیانه حق تقدم دارند؟ تطف (۱۳۹۳) نیز معتقد است در عصر مشروطه، آثار ادبی بسیاری پدید آمدند که مفاهیم مدرن را ارتقاء بخشیدند، اما نتوانستند به جنبش ادبی مدون بدل شوند. کریمی حکاک (۱۳۹۴) معتقد است برخی پژوهشگران خیلی کلی‌گویانه دربارهٔ نقش و تأثیر ترجمه سخن گفته‌اند، اما به چگونگی این همیاری و تأثیر ترجمه که عمدتاً از طریق دخل و تصرف و به طریق اولی، اقتباس حاصل می‌آید، اشاره‌ای نکرده‌اند. آذرنگ (۱۳۹۴) تاکنون یگانه و در نوع خود جامع‌ترین گزارش را از تاریخ ترجمه در ایران ارائه کرده است. قانون‌پرور (۱۳۹۵) به عواملی چند در ایجاد انقلاب

مشروطه و برآمدن ادبیات سیاسی-اجتماعی اشاره می‌کند. از آن جمله است: آگاهی روزافزون ایرانیان از جهان بیرون به‌ویژه غرب؛ تلاش عباس میرزا و امیرکبیر برای نوسازی؛ و تأسیس دارالفنون (ص. ۲۲). شبانی و همکاران (۲۰۲۲) نیز در مجموعه مقالات راتلیج (Routledge)، وجوه مختلف ترجمه‌گری ادبی در ایران را بحث و فحص کرده‌اند. حرّی (۱۳۹۸) بحث نظامگان را از منظری دیگر بررسی کرده است که همبسته اثر کنونی است. بااین‌حال، از منظر نظامگان ترجمه، تاریخچه ترجمه‌گری ادبی در ایران به‌ویژه در سنت ادبی پیشامشروطه، کم‌تر به معاینه درآمده است.

۳. روش پژوهش

نظریه «نظامگان» یا «نظام‌های چندگانه» را ابتدا ایتمار اون-زهر پژوهشگر، ترجمه‌پژوه و اندیشمند دانشگاه اورشلیم، در دهه ۱۹۷۰ م. مطرح کرد و بعدها آن را بسط و توسعه داد (اون-زهر، ۱۹۷۲؛ ۱۹۷۹؛ ۱۹۹۰). اون-زهر ایده اصلی خود را از فرم‌نگرهای روسی^۲ و به طریق اولی از شخص یوری تینیانوف^۳ به عاریه می‌گیرد. در این میان، بخشی از نظریه نظامگان، به جایگاه ادبیات ترجمه‌شده در فرهنگ مقصد می‌پردازد. در نظامگان ادبی پرمایه و غنی، ژانرهای ادبی سنتی همچنان تأثیرگذار عمل می‌کنند. از این رو، ادبیات ترجمه‌شده نه در مرکز سنت ادبی زبان مقصد، بلکه در حاشیه این سنت قرار می‌گیرد. لیکن در نظامگان ادبی کم‌مایه یا میان‌مایه که آثار ادبی تأثیرگذار ندارند، ادبیات ترجمه‌شده از حاشیه به سمت مرکز حرکت، و جایگاه نخست را پیدا می‌کند. حال، پرسش اینجاست که وضعیت نظامگان ادبی ایران در دو عصر عباس میرزا و ناصری چگونه است؟ آیا پرمایه و غنی است یا کم‌مایه و میان‌مایه؟

نظامگان ادبی فارسی که در عصر کلاسیک به سبب خلق انواع ادبی رنگارنگ، پرمایه و غنی است، در دو عصر یادشده، پرمایه و غنی جلوه نمی‌کند، چون «از حیث ادبی و فرهنگی از سنت شاعران بزرگ قدمایی تقلید می‌کند»؛ «دغدغه مسائل زبانی» و ادبی عصر خود را ندارد؛ و

1. Jerusalem

2. Russian formalists

3. Y. Tynyanov 1894-1943

«بیشتر مدافع شیوه سنتی و مخالف نوگرایی» (تلطف، ۱۳۹۳، ص. ۴۳) محسوب می‌شود. بنابه این، به نظر می‌رسد این نظامگان برخی ژانرها یا گونه‌های ادبی را ندارد یا اینکه جامعه دیگر تاب تحمل این انواع کهنه و تکراری ادبی را ندارد و نیاز می‌بیند که با شکل‌های ادبی تازه آشنایی پیدا کند یا دست‌کم، تمایل دارد آن انواع و اشکال کهنه را در قالب و طرزهای نو و روزآمد شاهد باشد. از همین رو، ژانرها و شکل‌های نوشتاری تازه که از رهگذر ترجمه به نظامگان ادبی فارسی معرفی می‌شوند، خیلی زود رواج می‌یابند و شیوع پیدا می‌کنند. البته جدال میان نظامگان سنتی و نظامگان جدید با چالش‌های سیاسی و اجتماعی جامعه نیز در ارتباط است و حتی می‌توان گفت که اصلاً ویژگی کلی ادبیات این عصر و به طریق اولی، ادبیات مشروطه هم محسوب می‌شود.

درواقع، ادبیات مشروطه به مثابه نظامگان جدید در جریان جدال با ادبیات کهنه به مثابه نظامگان سنتی شکل می‌گیرد و به تعبیر مؤمنی (۱۳۵۴، ص. ۳۰) ادبیات مشروطه چه از نظر شکل و چه از نظر محتوا، نو و سنت‌شکن است. از این رو، نظامگان جدید برای آنکه بتوانند منفذهایی به درون هسته نظامگان سنتی ایجاد کنند، به انتقاد از سنت کهنه نظامگان سنتی می‌پردازد و انتقاد تندوتیز از جمله حربه‌های نظامگان جدید برای ورود به دیواره‌های تدافعی هسته مرکزی نظامگان سنتی است. وانگهی، برای آنکه بتواند انتقادهای خود را دلنشین طرفداران و تأثیرگذار جلوه دهد، از ابزار طنز و هجو نیز استفاده می‌کند و از همین روست که طنزپردازی از جمله شاکله‌های ادبیات مشروطه محسوب می‌شود. در عین حال، از آنجاکه ژانر غالب در نظامگان سنتی جامعه، ژانر شعر است، نظامگان جدید می‌کوشد با روی آوردن به نشر به جای شعر که بیشتر با حال و هوای آزادی‌خواهانه جامعه نیز همخوانی دارد، هرچه بیشتر خود را به جایگاه اصلی ژانرهای مرکزی این عصر نزدیک کند.

از این رو، اگر از منظر اون-زهر بنگریم، ادبیات ترجمه‌شده با اینکه جایگاه اول را ندارد، در عین حفظ شکل‌های سنتی ادب فارسی، اندیشه‌های جدیدی را از رهگذر ژانرهای ادبی تازه مثل سفرنامه‌نویسی و رمان‌نویسی به کالبد نظام فرهنگی ایرانی می‌دمد. در مجموع، نظریه نظامگان هم درباره جایگاه ادبیات ترجمه‌شده بحث می‌کند و هم درباره جایگاه خود نظامگان

ادبی فرهنگ مقصد که البته بخشی متأثر از ادبیات ترجمه شده خواهد بود. این مقاله، نقش نظام ترجمه در شکل‌گیری کلی رمان‌نویسی اولیه فارسی را در پرتو نظریه نظام‌گان بررسی می‌کند.^۱ نکته مهم این است که این نوع چارچوب نظری، زمینه را برای چارچوب نظری کلی تری آماده می‌کند که ذیل عنوان «تاریخ‌نگاری ترجمه» قرار می‌گیرد که می‌تواند افق‌های تازه‌تری را در ارتباط با جایگاه آثار اولیه و ترجمه شده در سنن مختلف ادبی در اختیار بگذارد. در واقع، شایسته است در تحقیقی جداگانه، مباحث شکل‌گیری آثار ادبیات فارسی از منظر مطالعات تاریخ‌نگاری ترجمه هم بررسی شوند (راندل^۲ ۲۰۱۲؛ دی‌هالست^۳ ۲۰۱۰؛ پیم^۴ ۲۰۱۴؛ هرمنز^۵ ۲۰۲۲؛ راندل، ۲۰۲۲). در واقع، نظام‌گان ترجمه ممکن است بخشی از تاریخ‌نگاری ترجمه در ایران نیز لحاظ شود که شایسته است در ادامه این کار، مطالعه و بررسی شود.

۴. یافته‌های پژوهش

از قراین پیداست نظام ترجمه در پیدایش اولین آثار منثور داستانی فارسی دخیل است. میثمی (۱۳۸۵، ص. ۲۴) می‌نویسد نخستین کتاب‌های ترجمه شده از زبان‌های اروپایی به فارسی، کتب درسی درباره علوم نظامی و برخی علوم دیگر بود که برای استفاده دانشجویان دارالفنون و مراکز آموزشی دیگر تهیه می‌شدند. سپس نوشته‌های تاریخی و بعداً نیز رمان‌ها به تدریج به این ترجمه‌ها افزوده شدند. در میان رمان‌ها، ابتدا رمان‌های تاریخی-داستانی به فارسی برگردانده شدند (حرّی، ۱۳۹۸). آراین‌پور (۱۳۷۲، ص. ۲۶۰) ترجمه‌های اولیه را چنین ارزیابی می‌کند:

مترجمین... از سبک نوشتاری متون اصلی و تا حد ممکن نگارش ساده و روان تبعیت و از ارائه عبارات مسجع و مرصعی که تا پیش‌ازین از ویژگی‌های لازم نثر ادبی به شمار می‌آمد، پرهیز می‌کردند. لذا اگر این ترجمه‌ها پدید نمی‌آمد، ممکن بود سبک ادبی امروزی که به‌رغم قرابت بسیاری که با گفتار عامیانه دارد، از زیبایی نثر ادبی اروپایی نیز بهره‌مند است، هرگز شکل نگیرد.

۱. این مقاله، هم‌بسته دیگر مقاله نگارنده است (حرّی، ۱۳۹۸).

2. Rundel
3. D'hulst
4. Pym
5. Hermans

نکنه مهم در سخن آرین‌پور به نقش ترجمه در پیدایش سبک ادبی امروزی مربوط می‌شود. در واقع، از منظر نظریه نظامگان، نظام ترجمه در ساده کردن سبک نوشتاری متون تأثیر مستقیم دارد. این گرایش به ساده‌نویسی اندک‌اندک خود را در داستان‌های کوتاه و رمان‌های فارسی نیز نشان می‌دهد. با این حال، حقیقت این است و بالایی (۱۳۸۶، ص. ۹۸) نیز اذعان دارد که رمان‌نویسی فارسی دست‌کم به یمن قصه‌ها، حکایات، امثال و حکم‌ها، منحصر به تقلید و الگوبرداری صرف از نمونه‌ها و بدیل‌های اروپایی نیست، اما بدان صورت که امروزه می‌شناسیم، رمان‌نویسی از راه ترجمه آثار غربی به‌ویژه فرانسوی و انگلیسی، به سنت نظام ادبی فارسی راه پیدا کرده است. در واقع، در کنار انگیزه‌های مختلف مترجمان در ترجمه آثار اروپایی، آنچه بیش از همه در رونق و اشتها گونه اروپایی رمان در سنت ادب فارسی نقش ایفا می‌کند، جامعه نوپوشاندن به قامت گونه‌های سنتی پند و اندرز فارسی بوده که در عصر و زمانه تغییرات و تحولات جامعه در دوره مشروطه و رواج تجددخواهی و نوگرایی، بیش از اندازه نخ‌نما، رنگ‌ورورفته و کسالت‌بار شده بودند. در واقع، ژانرهای ادبیات داستانی روایی و از جمله داستان کوتاه و رمان، با خود شیوه‌های بیانی و هنری بدیع به همراه می‌آورد و به نویسنده اجازه می‌دهد مفاهیم و اندیشه‌های خود را در قالبی تازه، بکر و قطعاً جذاب و گیرا ارائه نماید و روایت‌گری و روایت‌پردازی یعنی نقل حوادث، «وقوعات» و حکایات به در قالب سیر گاه‌شمارانه چندان‌که خواننده را سرگرم کند و به دنبال خود بکشد، همان است که در ژانرهای ادبیات داستانی روایی به طرز نیکو خودنمایی می‌کند. از این رو، جلب نظر خواننده به این شیوه نوین نوشتاری در کنار نوگرایی و تجدیدی که جامعه سنتی با آن دست‌به‌گریبان است، از جمله دلایل اشتها ژانرهای ادبیات داستانی روایی و برای نمونه، رمان در میان گونه‌های سنتی نظام ادبی فارسی محسوب می‌شود. پیداست آنچه در آثار اولیه رمان‌نویسی فارسی اهمیت دارد، جنبه سرگرم‌کنندگی و البته تعلیمی و تربیتی این آثار است؛ بنابراین، به نظر می‌رسد سرگذشت‌ها و حوادث واقعی به نام تاریخ، بهترین منبع خوراک مترجمان در وهله نخست و بهترین منبع الهام نویسندگان در مرتبه دوم، محسوب می‌شود. البته، هنگامی که از تاریخ و سرگذشت‌های واقعی و تاریخی سخن به میان می‌آوریم، ثبت و ضبط صرف آنچه در برهه خاص زمانی و مکانی رخ داده، منظور نیست؛ بلکه حوادث و

رخدادهایی واقعی مراد است که به کسوت داستان و افسانه درآمده است. به دیگر سخن، رمان‌نویس، دست‌مایه و مواد و مطالب کتاب خود را از وقایع و حوادث تاریخی اخذ می‌کند، اما آن را از طریق الگوی قراردادی و از پیش ساخته‌وپرداخته و مصنوع‌یافته که همان روایت است، در اختیار خوانندگان قرار می‌دهد. محمد طاهر میرزا (به نقل از بالایی ۱۳۸۶، ص. ۱۰۹) مترجم آثار دوما، این علم «افسانه‌نویسی» در اروپا را «رمان استوریک» می‌نامد. در مجموع، بالایی (۱۳۸۶، ص. ۱۰۹) رمان را دو گونه معرفی می‌کند: «رمان هستوریک^۱ که با افسانه تاریخی برابر است و هیستوار رمانتیک^۲ که با تاریخ افسانه هم‌ارز است». این دو اصطلاح البته اندکی مبهم جلوه می‌کنند. اگر واژه «افسانه تاریخی» را به سرگذشت یا وقایع تاریخی و تاریخ افسانه را به داستان، روایت یا رمان تاریخی تغییر دهیم، ابهام دو اصطلاح پیشنهادی کریستف بالایی اندکی رنگ می‌بازد. به هر جهت، رمان‌ها و داستان‌های تاریخی مانند آثار دوما به دلایل متعدد از جمله تغییر و تحولات تاریخی جامعه ایران و همچنین رواج صنعت ترجمه و توسعه مطبوعات، خیلی زود مقبول طبع عامه می‌افتد و بدیهی است اولین رمان‌های تألیفی نیز از تاریخ و سرگذشت‌های تاریخی الهام می‌گیرند. عبادیان (۱۳۸۷، ص. ۸۴) معتقد است «پیدایی رمان ایرانی از نظر تاریخی، در فاصله میان درگیری‌های به فرجام رساندن جنبش مشروطه‌خواهی و به قدرت رسیدن حکومت استبدادی پهلوی انجام پذیرفت».

از دیگر سو، یاوری (۱۳۸۳، ص. ۵۸) می‌نویسد این ترجمه‌ها از دو سو اهمیت دارند. اول اینکه، نویسندگان ایرانی از روش‌های توصیفی و داستان‌پردازی آنها تقلید می‌کنند و دوم اینکه، محبوبیت این رمان‌ها با خود جمعیت جدید کتاب‌خوان شهری را از طبقات متوسط جامعه در پی می‌آورد. تمام این تغییرات البته در زمینه و بافتی فرهنگی صورت می‌گیرد که به تعبیر بالایی (۱۳۷۷، ص. ۱۰)، «به تحوّل عمیق و غالباً شتابزده جامعه و تماس با افکار و الگوهای غربی وابسته است». رواج ترجمه با خود الگوهای نو و تازه به همراه می‌آورد و نقش نواندیشان و روشنفکران نیز در این میان کم‌رنگ نیست. گونه‌های ادبی جدید و از جمله ژانرهای ادبیات داستانی روایی و به طریق اولی، رمان و داستان کوتاه نیز در بطن همین

-
1. historical novel
 2. romantic history

اصلاحات و تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه است که نضج می‌گیرد و بالنده می‌شود. بالایی (۱۳۷۷، ص. ۱۰) می‌نویسد: «رمان، زادهٔ یک بحران است؛ بحرانی که بین شکل‌های خلق‌شده برای دنیایی در شرف فروپاشی و نابودی و شکل‌های تازه‌ای که برای پاسخگویی به یک وضع جدید در جستجوی خویش است، پدید می‌آید». باری، رواج ترجمه از یک سو و فناوری‌های نوین مانند صنعت چاپ و توسعهٔ مطبوعات از سوی دیگر، سبب می‌شوند که سبک نوشتاری مثنوی جای سبک نوشتاری منظوم را بگیرد که حوزهٔ شعر و شاعری مثل اعلای آن محسوب می‌شود. از این رو، نثر فارسی که تا پیش‌ازین و به‌ویژه در دورهٔ پیشامشروطه با این نوع ژانرهای روایی آشنایی و پیوند نداشت، اندک‌اندک این ژانرها را به گنجینهٔ ادبی خود اضافه می‌کند. ناتل خانلری (۱۳۲۶) به نقل از ضمیمهٔ نامهٔ فرهنگستان ۱۳۸۸، ص. ۴۰) این عصر متأثر از ترجمه را «دورهٔ نثر» می‌نامد، زیرا معتقد است نثر که پیش‌ازین [در دورهٔ پیشا-مشروطه] کاربردی محدود داشت، گسترش و تنوع می‌یابد و مسائل سیاسی و اجتماعی و روایت‌های داستانی و روزنامه‌نگاری را در برمی‌گیرد. از این رو، میدان برای نثرنویسان فراخ می‌شود به‌ویژه آنکه نثرنویسان نیز ترجمهٔ آثار ادبی اروپا سرمشق قرار می‌دهند، اما ترجمهٔ شعر رواج چندانی نمی‌یابد.

از سوی سوم نیز ناتل خانلری (۱۳۲۵) معتقد است ترجمهٔ آثار اروپایی به‌ویژه رمان‌های تاریخی بر نثرنویسی فارسی تأثیر گذاشته است. خانلری که بخشی از خطابه‌ای که در اوکین کنگرهٔ نویسندگان ایران ارائه می‌کند، می‌گوید: «داستان‌هایی که از زبان دیگر ترجمه می‌شد، به سبب تازگی و تنوع و هنرمندی در نقل روایات به کار رفته، سال‌ها یگانه وسیلهٔ تفنن و تفریح ایرانیان بود و نسخه‌های آنها دست‌به‌دست می‌گشت و... در شب‌های زمستان، اهالی خانواده دور هم جمع می‌شدند و یک نفر با صدای بلند *الف لیل* و کنت مونت کریستو را با صدای بلند می‌خواند» (۱۳۲۵، ص. ۱۴۳).

از سوی چهارم، سیاح (۱۳۲۵) در انتقاد به خطابهٔ خانلری معتقد است: «بدیهی است علت تأثیر عظیم نثر باختری در نثر ما این حقیقت مسلم است که در ادبیات کلاسیک ما، اشکال کنونی آن‌که عبارت است از رومان، ناول و حکایت، خیلی کم متداول بوده و ترقی کرده

است. این موضوع هم... بدین سبب است که این نوع نشر در ادبیات باختری در دوره‌های اخیر یعنی از آغاز قرن ۱۸ شروع به رشد نموده و مربوط به توسعه و استقرار جامعهٔ دموکراتیک-بورژوا بوده است» (صص. ۱۸۰-۱۸۱). آنچه سیاح بدان اشاره می‌کند، همان است که در نظریهٔ نظامگان ذیل راه یافتن ژانرهای ادبی جدید از رهگذر ترجمه به هستهٔ نظامگان ادبی زبان مقصد از آن یاد می‌شود.

افشار (۱۳۸۱) ضمن فهرست کردن ترجمه‌ها و مترجمان از ابتدای عصر قاجار، معتقد است سابقهٔ ترجمه کردن از زبان عربی به فارسی و شیوه و سبک این ترجمه‌ها، در ترجمه‌های نخستین از زبان اروپایی به فارسی تأثیرگذار بوده است (ص. ۸۱). افشار می‌نویسد:

مترجمان برای آن‌که خوانندگان پی به مطلب ببرند و نوشته به زبان مفهوم و تداول عمومی باشد، می‌کوشیدند که تعابیر و اصطلاحات اروپایی را به تعابیر و اصطلاحات زبانزد ایران بدل کنند. همهٔ مترجمان دوره‌های عباس میرزا، محمدشاه و ناصرالدین‌شاه پیروی از راه و روش پیشینیان را قطعی و ضروری دانسته بودند. این راه و روش پایبندی به مفهوم بودن عبارت بود نه آن‌که ترجمه مطابقت کامل لفظی با متن داشته باشد. به عبارت دیگر، ترجمه‌های آزاد مطلوب بود (افشار، ۱۳۸۱، ص. ۸۲).

از این رو، به باور افشار، مترجم هرگاه مناسب می‌دانست، از عبارتی صرف‌نظر می‌کرد یا اگر ضرورت می‌دید، شعر یا مثلی را جایگزین متن اصلی می‌کرد و تمام کوشش خود را مترجم به کار می‌بست که ترجمه را با «بیان صناعی که موافق مذاق و سیاق ایرانیان باشد، بیاراید». (افشار، ۱۳۸۱، ص. ۸۲).

در مجموع، ترجمه به دو طریق در نظام ادبی فارسی تأثیرگذار ظاهر می‌شود. یکی، به سبب جایگاهی مرکزی که آثار ترجمه‌شده در نظامگان فارسی پیدا می‌کند که ترجمهٔ رمان حاجی‌بابا /صفهانی مثل اعلای آن است (حرّی، ۱۳۹۸). دیگری، نقشی که نظام ترجمه در معرفی ژانرها و گونه‌های تازه به نظامگان ادبی مقصد ایفا می‌کند. در واقع، به سبب نبود برخی ژانرهای ادبی در نظامگان سنتی ادبی فارسی در این عصر، برخی ژانرهای تازه از پی مساعد شدن زمینه‌های

سیاسی و اجتماعی، متولد می‌شوند و اندک‌اندک به هسته مرکزی نظامگان سنتی راه می‌یابند و گرچه جایگزین ژانرهای سنتی نمی‌شوند، اما هم‌نشین آنها شده و به سبب محبوبیتی که پیدا می‌کنند، خیلی زود به ژانرهای متداول و مرسوم بدل می‌شوند. از آن جمله است: ژانر مطبوعات، ژانر نمایش و به طریق اولی و به‌ویژه، ابتدا رمان تاریخی، بعدها، رمان اجتماعی و داستان کوتاه در ابتدای سده بیستم. از میان ژانر تازه تولد یافته رمان، آثاری که به تأسی از سبک و سیاق به‌ویژه شیوه‌های روایتگری ادبیات روایی ترجمه شده، در زبان فارسی نگارش یافته‌اند و نظامگان فارسی در دوره مشروطه فاقد این نوع نثرنویسی داستانی بوده، می‌توان به رمان‌های *امیرارسلان*، *سفینه طالبی*، *مسالک المحسنین*، *شمس و طغرا* و به‌ویژه *سیاحتنامه ابراهیم بیک مراغه‌ای* اشاره کرد (حری، ۱۳۹۸).

۵. بحث و نتیجه‌گیری

زمزمه شکل‌گیری ادبیات داستانی روایی جدید به‌ویژه در قالب رمان‌نویسی اروپایی، ابتدا از زبان تجددخواهان و نویسندگان دگراندیش عصر مشروطه شنیده می‌شود. در واقع، این دگراندیشان در مکاتبات، نامه‌ها و مقالات خود به شکل‌ها و گونه‌های نظامگان سنتی زبان فارسی می‌تازند و از لزوم توجه به دگرگونی و تحول صورت و محتوای ادبیات سخن می‌رانند. برای نمونه، آخوندزاده (۱۳۵۱) هم در مقالات و هم در مکتوبات خود همواره بر تغییر خط فارسی، توجه به نقد به‌جای نصیحت، توجه به شعر و نه نظم و توجه به نثر و جز اینها سخن می‌گوید: «شعر هر چند صورت نظم دارد، اما هر نظمی شعر نیست. مثلاً بعضی مطالب را برای حفظ و حُسن بیان، با نظم ذکر می‌کنند... از تاریخ هجری تا به عصر ما... و هر ناظم را برخلاف واقع، شاعر گفته‌اند» (آخوندزاده، ۱۳۵۱، ص. ۲۹). یا اینکه میرزا آقاخان، دیگر اندیشمند این دوره که خود بخش‌هایی از رمان *تلماک اثر فلنون* را ترجمه کرده، پس از دیدن ترجمه حاجی بابای *اصفهان*، در نامه‌ای به خواهرزاده‌اش از اهمیت ترجمه «رومان» اروپایی سخن می‌گوید: «این شخص [میرزا حبیب] که این کتاب را نوشته [ترجمه کرده]، خواسته است احوال و اخلاق و اطوار ملت ایران را... در نظر خواننده مجسم کند... و برای اهالی ایران اسباب تنبیه و عبرت و بلکه نفرت از اخلاق فاسده خود شود و تربیت شوند. سرمشقی

برای شعر و انشاء از این کتاب بهتر نمی‌شود. لهذا اگر کسی خوب بخواند و از روی آن بنویسد، خیلی فایده خواهد برد» (به نقل از آدمیت ۱۳۵۷، ص. ۲۲۷).

از دیگر سو، علاوه بر اندیشمندان این عصر، برخی مظاهر تمدن جدید از جمله صنعت چاپ سُرُبی و سنگی؛ رواج آثار تاریخی، اجتماعی و ادبی اروپایی به‌ویژه آثار فرانسوی از طریق ترجمه و توسعه مطبوعات در قالب انتشار روزنامه‌ها، خبرنگارها و به‌ویژه نشریات ادبی، جملگی در گذار ادبیات سنتی فارسی از گونه‌های متداول ادبیات کلاسیک به‌ویژه منظومه‌های غنایی و حماسی که عمدتاً -طبق واژگان نظریه نظامگان- فاقد الگوها، هنجارها و توانمندی برای خلق ادبیات داستانی روایی است، به گونه‌های تازه‌تر و بدیع‌تر در قالب گونه‌های منشور روایی به‌ویژه رمان، نقش اساسی ایفا کرده‌اند. سال‌های آغازین رمان‌نویسی در سده نوزدهم، «عصر یادداشت‌های شخصی روزانه و سفرنامه‌نویسی است که مضامینی نسبتاً خیال‌پردازانه و پر رمز و راز دارند (بهبهانی، ۱۳۸۳، ص. ۵۴) *سیاحتنامه ابراهیم بیگ یا بلای تعصب او* (قاهره، ۱۸۹۵ م.) اثر زین‌العابدین مراغه‌ای (۱۸۳۷-۱۹۱۰)؛ *کتاب احمد یا سفینه طالبی و مسالک المحسنین* (قاهره، ۱۳۲۳/۱۹۰۵ م.) هر دو نوشته عبدالرحیم طالبوف (۱۸۵۴-۱۹۱۱)، از جمله آثار اولیه رمان‌نویسی فارسی است که در قالب سفرنامه به نگارش درآمده‌اند، لیکن ویژگی‌های اصلی ادبیات داستانی روایی را دارند. برخی آثار نیز گرچه ظاهراً به شیوه سفرنامه نگارش نیافته‌اند، شرح سرگذشت‌های قهرمان داستان در آنها در قالب سفر به اقصی نقاط و کسب تجربه‌های فراوان قهرمان، روایت می‌شود. *کتاب امیر ارسلان* (۱۲۵۹/۱۸۸۰ م.) نوشته میرزا محمد نقیب‌الممالک از آن جمله است (بالایی ۱۳۸۶، ص. ۲۳۵). *بالایی* (۱۳۸۶، ص. ۲۳۳) معتقد است این سه کتاب ادبیات فارسی اواخر سده نوزدهم را به‌تمامی آیینگی می‌کنند: «این سه متن، خصلتی کاملاً روایی دارند و محصول دوره خاص آشفته انقلاب مشروطه‌اند. این سه کتاب، سه چهره شاخص نظامی در اوج دگرگونی‌اند: دگرگونی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی». از دیگر سو، پس از دوره ناصری و مظفری، گونه‌های کوتاه نثرنویسی فارسی نیز رونق می‌یابد که چرند پرنده خدا نمونه‌اعلای آن است. این قطعات کوتاه منشور که البته به‌تمامی ویژگی‌های ادبیات داستانی روایی کوتاه را ندارند، زمینه را برای ایجاد گونه‌ای تازه از روایت داستانی در ایران فراهم می‌آورد که سابقه‌دار نبوده، اما در اروپای سده نوزدهم، رونق کافی و

وافی داشته است: ژانر داستان کوتاه. مجموعه قصه‌های کتاب پیش‌گام یکی بود یکی نبود جمال‌زاده، نمونه‌های اولیه داستان کوتاه نویسی در ایران محسوب می‌شوند که پرداختن به آن مجالی دیگر می‌طلبد.

حال، از منظر نظریه نظامگان چگونه می‌توان نگارش این آثار اولیه فارسی را تبیین کرد؟ واقع این است که سنت داستان‌سرایی در ایران کم‌سابقه نیست و اگر فقط خواسته باشیم به آثار دوران کلاسیک از شاهنامه به این سو، اشاره کنیم، با حجم متنابهی از مواد و مطالب داستانی روبرو می‌شویم. به بحث نقالی و به‌ویژه آثار حماسی تالی شاهنامه هم که نظر افکنیم، حجم مواد و مطالب روایی خیره‌کننده خواهد بود. در واقع، اگر سنت رمان‌نویسی اولیه فارسی در عصر مشروطه را در سنت داستان‌سرایی مکتوب و شفاهی دوران کلاسیک ریشه‌دار بدانیم، سخنی به‌گزارف نگفته‌ایم. لیکن، مسأله این است که رمان‌نویسی به آن شکل و صورت که به‌ویژه در *امیرارسلان* و *سیاحتنامه* و به میزان کم‌رنگ‌تر در کتاب *احمد طالبوف* می‌بینیم و با رمان‌نویسی اروپایی قرابت‌هایی دارد، آن‌چنان‌که انتظار می‌رود، ریشه در سنت مکتوب و شفاهی گذشته ندارد و بیشتر سنتی برآمده از تحولات تازه در جامعه عصر مشروطه است تا فرزند خلف آباء و اجداد کلاسیک خود. درست است که این آثار روایی در قصه‌سرایی یعنی در نقل سلسله رخدادهای متعاقب، همان سنت پدران خود را ادامه داده‌اند، در به‌کارگیری عناصر قصه و در واقع، چگونگی نقل حوادث و در یک کلام، شیوه‌های روایتگری از سنت پدران خود متمایز گشته‌اند. حال، از منظر نظریه نظامگان که بنگریم، ژانر داستان‌سرایی به شیوه اروپایی تا حدودی در حاشیه قرار داشته و جایگاه اقماری و دست دوم دارد و به‌ویژه نسبت به شعر که در نظامگان ادبی کلاسیک و مشروطه همچنان جایگاه مرکزی خود را حفظ کرده، در حاشیه قرار گرفته است. با این حال، تحولاتی که در جامعه در حال رخ دادن است از یک سو و نیازهای تازه پیدا شده مردم به‌ویژه تجدد و مشروطه‌خواهی از سوی دیگر، به همراه فناوری‌ها و نمودهایی که همراه با مدرانیزاسیون به ایران وارد شده مثل صنعت چاپ و توسعه مطبوعات و افکار و اندیشه‌های نوظواهرانه و تجددطلبانه که در پی رسانه‌های تازه‌تر و قوی‌تر برای ابراز وجود می‌کردند، روزبه‌روز عرصه را بر سنت آثار منظوم تنگ‌تر کرده و خلأها و منفذهایی در

هسته مرکزی نظام شعری که در مرکز قرار دارد، ایجاد کرده، راه را برای ورود آنچه برمن (به نقل از بالایی ۱۳۷۷، ص. ۵۵۷) آن را «تجربه غریبه» می‌نامد، هموار می‌کند. حال، آثاری که در حاشیه قرار دارند و معمولاً نسبت به آثار مرکزی، جایگاه دانی‌تر دارند، در حال جدال دائمی با مرکز برای ورود به هسته و تصاحب جایگاه اصلی قرار دارند. از این رو، مترصد می‌مانند تا با باز شدن منفذهایی چند، زمینه را برای ورود به هسته مرکزی نظام‌گان ادبی مهیا و آماده ببینند. همین‌که زمینه این ورود آماده می‌شود، آثار اقماری با کمک سایر نظام‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، به درون هسته مرکزی راه پیدا می‌کنند و اندک‌اندک به ژانرها و گونه‌های محبوب و رایج در میان خوانندگان آن جامعه بدل شده و جایگاه مرکزی را تصاحب کرده، به گنجینه آثار معتبر آن جامعه بدل می‌شوند. وضعیت رمان‌نویسی اولیه فارسی نیز از این قاعده مستثنا نیست. از آنجاکه جامعه تحول‌یافته احساس می‌کند دیگر نمی‌تواند با آثار منظوم همدلی عاطفی برقرار کند، به سمت آثار روایی گرایش می‌یابد، چون آن را با خواسته‌ها و اهداف خود -چه تفننی باشد چه آموزشی، چه سیاسی باشد، چه اجتماعی- نزدیک‌تر می‌بیند. از همین روست که آثار پیش‌گفته روایی که عمدتاً متأثر و متأسی از نظام ترجمه، تألیف یافته‌اند، خود به ژانرهای اصلی در هسته اصلی نظام‌گان ادبی فارسی بدل می‌شوند که آن نظام‌گان نیز در بطن نظام‌گان فرهنگ ایرانی عصر مشروطه جای گرفته است.

در ارتباط با مطالعات آتی، بحث نظام ترجمه در زمینه‌های دیگر نیز کاربردی است. برای نمونه، نظام ترجمه چه تأثیری بر سنت داستان‌کوتاه نویسی در ایران دارد؟ چرا سنت داستان‌کوتاه‌نویسی کوتاه در ایران نسبت به رمان‌نویسی اولیه، موفق‌تر بوده است؟ وضعیت رمان‌نویسی مدرن ایرانی در سده بیستم چگونه است و چه نسبتی با داستان‌کوتاه‌نویسی دارد؟ نظام ترجمه چگونه بر تعیین راهبردها و روش‌های ترجمه در نظام‌گان ادبی فارسی در سده بیستم تأثیر گذاشته است؟ نظام ترجمه چگونه در نشریه‌ها و مجلات ادبی ظهور و بروز داشته است؟ خاستگاه مدرنیسم در مغرب‌زمین چه تفاوت یا شباهت‌هایی با خاستگاه مدرنیسم در شرق و به‌ویژه ایران، دارد و پرسش‌هایی از این شمار که می‌توان در فرصت مناسب به آنها پرداخت.

همچنین، علاوه بر دو دوره ترجمه‌شوندگی در عهد عباس میرزا و محمد میرزا و عهد ناصری که عمدتاً به سبب حمایت‌های دولتی و در راستای خوشایندهای فردی و جمعی درباریان صورت می‌گرفت، از نوع دیگر از سنت ترجمه‌پذیری نیز باید یاد کرد که به خواست و بانی دربار نبود، بلکه ماحصل تلاش دگراندیشانی است که متمایز از دولت و گاه در مخالفت و گاه، همراهی با دولت دست به ترجمه آثار مختلف می‌زدند و اگر خواسته باشیم از نقش ترجمه در تحوّل نثر فارسی در کل و نثر داستانی به طریق اولی، سخن گفته باشیم، ناچار از این مترجمان و آثار ترجمه‌شده یا بهتر، تألیفات این افراد باید سراغ بگیریم. به سخن دیگر، این افراد در نقش «مؤلفان-مترجمان» به‌طور مستقیم و غیرمستقیم در تحوّل نثر فارسی و از آن میان، نثر ادبیات داستانی روایی نقش ایفا کرده‌اند. از آن جمله است: میرزا ملکم خان ناظم الدوله (۱۲۴۹-۱۳۲۶ ه. ق.)، میرزا عبدالرحیم طالبوف تبریزی (۱۲۵۰-۱۳۲۹ ه. ق.)، میرزا حبیب اصفهانی (متوفی ۱۳۱۱ ه. ق.)، محمدطاهر میرزا، میرزا جعفر قراچه‌داغی (۱۲۵۰-۱۳۰۱ ه. ق.) و میرزا آقاخان کرمانی (۱۲۷۰-۱۳۱۴ ه. ق.) از میان دیگر مترجمان یاد کرد. البته برای آنکه بتوان تصویری دقیق‌تر از وضعیت ترجمه آثار این مترجمان ارائه کرد، لازم است آنچه از آن به «عادت‌واره»^۱ یاد می‌شود، در هر یک از مترجمان بررسی شود که خود مجالی تازه می‌طلبد. درعین حال، شایسته است که سنت ادبی پیشامشروطه از منظر مطالعات تاریخ‌نگاری ترجمه نیز بررسی شود. نگارنده قصد دارد برخی از این پرسش‌ها و مباحث را در دیگر نوشته‌های خود بررسی کند.

کتاب‌نامه

- افشار، ا. (۱۳۸۱). آغاز ترجمه کتاب‌های فرنگی به فارسی. *ایران‌شناسی*، ۵۳، ۷۹-۱۱۰.
- اولیویه، گ. آ. (۱۳۷۱). *سفرنامه اولیویه* (م. طاهر میرزا، مترجم و غ. وره‌رام، مصحح). انتشارات اطلاعات. (تاریخ نشر نسخه اصلی ۱۸۰۱)
- آبراهامیان، ی. (۱۳۸۴). *ایران بین دو انقلاب*. نشر نی.
- آجودانی، م. (۱۳۸۱). *یا مرگ یا تجدد (دفتری در شعر و ادب مشروطه)*. نشر اختران.

- آخوندزاده، م. (۱۳۵۱). مقالات (ب. مومنی، گردآورنده). انتشارات آوا.
- آدمیت، ف. (۱۳۵۷). اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی. انتشارات پیام.
- آذرنگ، ع. (۱۳۹۴). تاریخ ترجمه در ایران: از دوران باستان تا پایان عصر قاجار. ققنوس.
- آرین پور، ی. (۱۳۷۲). از صبا تا نیما (ج. ۱). انتشارات زوار.
- آزند، ی. (۱۳۸۴). تجدد ادبی در دوره مشروطه. موسسه تحقیقات و علوم انسانی.
- بابک، ح. (۱۳۷۶). ترجمه و تأثیر آن در زبان و ادب فارسی. مجله دانشگاه انقلاب، ۱۰۸-۱۰۹، ۱۰۱-۱۲۰.
- بالایی، ک. (۱۳۷۷). پیدایش رمان فارسی (م. قویمی و ن. خطاط، مترجمان). انتشارات معین و انجمن ایرانشناسی فرانسه. (تاریخ نشر نسخه اصلی ۱۹۹۸)
- بالایی، ک.، و میشل، ک. (۱۳۶۸). سرچشمه‌های داستان کوتاه فارسی (ا. کریمی حکاک، مترجم). انتشارات معین و انجمن ایرانشناسی فرانسه. (تاریخ نشر نسخه اصلی ۱۹۹۶)
- پارسانسب، م. (۱۳۸۱). نظریه و نقد رمان تاریخی فارسی. چشمه.
- تلطف، ک. (۱۳۹۳). سیاست نوشتار: پژوهشی در شعر و داستان معاصر (م. کمالی، مترجم). نشر نامک. (تاریخ نشر نسخه اصلی ۲۰۰۰)
- حری، ا. (۱۳۹۸). نقش ترجمه به مثابه نظام در نهضت ادبی مشروطه در پرتو نظریه نظامگان ادبیات تطبیقی، ۹(۲)، ۲۲-۴۲.
- خاتمی، ا. (۱۳۷۳). تاریخ ادبیات ایران در دوره بازگشت ادبی (از سقوط صفویه تا استقرار مشروطه). انتشارات پایا.
- دستغیب، ع. (۱۳۷۱). گرایش‌های متضاد در ادبیات معاصر ایران. نشر خنیا.
- سیاح، ف. (۱۳۲۵). چند نکته درباره مقاله خانلری. نخستین کنگره نویسندگان ایران.
- شادمحمدی، م. (۱۳۸۳). نقش ترجمه در تکوین رمان (در بررسی تطبیقی شمس و طغرا با سه تفنگدار و تهران مخوف با بینوایان) (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد). دانشگاه تربیت معلم تهران.
- شفیعی کدکنی، م. (۱۳۹۰). با چراغ و آینه: در جستجوی ریشه‌های تحول شعر فارسی. نشر سخن.
- شفیعی کدکنی، م. (۱۳۹۱). رستاخیز کلمات. سخن.
- صفا، ذ. (۱۳۷۰). تاریخ ادبیات در ایران (ج. ۴). انتشارات فردوس.
- غلام، م. (۱۳۸۰). نقش ترجمه در پیدایش رمان تاریخی فارسی. زبان و ادبیات فارسی، ۳۲، ۱۴۷-۱۷۰.
- قانون پرور، م. (۱۳۹۵). منادیان قیامت: نقش اجتماعی-سیاسی ادبیات در ایران معاصر. آگه.

- کامشاد، ح. (۱۳۸۴). *پایه‌گذاران نثر جدید فارسی*. نی کیانفر، ج. (۱۳۶۸). ترجمه در عهد قاجار. نشر دانش، ۵۵، ۲۳-۲۸.
- کیانفر، ج. (۱۳۶۸). ترجمه در عهد قاجار: از آغاز تا دوره ناصرالدین شاه. نشر دانش، ۱۰، ۲۳-۲۸.
- کیانی فر، خ. (۱۳۹۲). تأثیر ترجمه بر ورود زبان عامیانه به ادبیات دوره مشروطه (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد). دانشگاه فردوسی مشهد.
- محبوبی اردکانی، ح. (۱۳۵۴). ترجمه کتب اروپایی. در ح. محبوبی اردکانی (گردآورنده)، *تاریخ موسسات تمدنی جدید در ایران* (ج. ۱، صص. ۲۲۴-۲۲۹). انتشارات دانشگاه تهران.
- مختاریان، ح. (۱۳۹۱). *نظریه نظام چندگانه با تکیه بر داستان ماجرای ایسلند به ویراستاری ویزار هریسون*. (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد). دانشگاه بیرجند.
- مومنی، م. (۱۳۵۴). *ادبیات مشروطه*. انتشارات گلشایی.
- میثمی، ج. ا. (۱۳۸۱). تأثیر ترجمه در ادبیات ایران پس از مشروطه. *مجله ادبیات داستانی*، ۵۴، ۳۰-۴۰.
- میرعابدینی، ح. (۱۳۸۰). *صد سال داستان‌نویسی ایران*. چشمه.
- ناتل خانلری، پ. (۱۳۲۵). *نثر فارسی در دوره اخیر*. نخستین کنگره نویسندگان ایران.
- نوابی، د. (۱۳۶۳). *تاریخ ترجمه از فرانسه به فارسی در ایران از آغاز تا کنون*. کاویان.
- واعظ شهرستانی، ن. (۱۳۷۸). نقش دارالفنون در روند ترجمه. مترجم، ۳۰، ۹۱-۱۰۰.
- یاسمی، ر. (۱۳۵۲). *ادبیات معاصر*. چاپخانه روشنایی.
- یاوری، ح. (۱۳۸۳). *داستان بلند (رمان)*. در ا. یارشاطر (گردآورنده) *ادبیات داستانی در ایران زمین* از سری مقالات دانشنامه ایرانیکا (پ. متین، مترجم، صص. ۱۰-۲۵). امیرکبیر.

- Balaý, C. (1998). *Peydayesh-e roman farsi* [The emergence of Persian novel] (M. Qawimi & N. Khatat, Trans.). Tehran: Institut français de recherche en Iran.
- Browne, E. G. (1969). *The literary history of Persia*. Cambridge University Press.
- D'hulst, L. (2011). Translation history. In Y. Gambier & L. Van Doorslaer (Eds.), *Handbook of translation studies* (Vol. 1, pp. 397-405). John Benjamins.
- Even-Zohar, I. (1978). *Papers in historical poetics*. Tel Aviv University Press.
- Even-Zohar, I. (1979). Polysystem theory. *Poetics Today*, 1(1-2), 287-310.
- Even-Zohar, I. (1990a). Polysystem theory. *Poetics Today*, 11(1), 9-26.
- Even-Zohar, I. (1990b). The position of translated literature within the literary polysystem. *Poetics Today*, 11(1), 45-51.
- Gentzler, E. (2001). *Contemporary translation theories* (2nd ed.). Multilingual Matters.
- Hermans, T. (2022). *Translation and history: A textbook*. Routledge.

- Mahboobi Ardakani, H. (1975). *Tâjome kotob orupaie* [Translation of European books]. In H. Mahboubi Ardakani (Ed.), *Tarikh moâsesat tâmâdoni jâdid dâr iran* [History of new civilizational institutions in Iran] (Vol. 1, pp. 224-229). University of Tehran Press.
- Meisamy, J. A. (2013). *Tâsir târjomeh dâr âdâbiat Iran pâs az mâshruteh* [The impact of translation in the literature of constitutional Iran]. *Journal of Fiction Literature*, 54, 30-40.
- Momeni, M. (1976). *Adâbiat mâshruteh* [Constitutional literature]. Galshaei.
- Natel Khanlari, P. (1947). *Nâsr farsi dâr âsr moaser* [Modern Persian prose literature]. First Congress of Iranian Writers.
- Pym, A. (2014). *Method in translation history*. Routledge.
- Rundle, C. (2012). Translation as an approach to history. *Translation Studies*, 5(2), 232-240. <https://doi.org/10.1080/14781700.2012.663615>
- Rundle, C. (Ed.). (2022). *The Routledge handbook of translation history*. Routledge.
- Shabani-Jadidi, P. & Higgins, P. J., and Quay, M. (Eds.). *The Routledge handbook of Persian literary translation*. Routledge.
- Talattof, K. (2015). *Siasât neveshtar: Pâzhuheshi dâr sher vâ dastan moaser* [The politics of writing in Iran: A history of modern Persian literature] (Kamali, M, Trans.). Namak.
- Yasemi, R. (1974). *Adâbiat moâser* [Contemporary literature]. Roshanaie.

درباره نویسنده

ابوالفضل حرّی عضو هیئت علمی دانشگاه اراک است؛ حوزه مطالعاتی ایشان مطالعات ترجمه، روایت‌شناسی، ادبیات تطبیقی، سبک‌شناسی، مطالعات قرآن و مطالعات طنز می‌باشد.